

Маријан ПРЕМОВИЋ*

СТОЧАРСТВО СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ ЖУПЕ – НАХИЈЕ БУДИМЉЕ

Средњовјековна жупа Будимља је, када имамо на уму географски и стратешки положај, једна од најважнијих жупа у Полимљу.¹ Границе црквених посједа Бањске и Дечана и атари села турских нахија Комнин (друго име за Будимљу) и Зла Ријека омеђују територију средњовјековне жупе Будимље. На сјевер се простирала до ушћа Љешнице у Лим, на западној страни граница је била лимско-тарско развође преко високих врхова планине Бјеласице: Црне главе (2139 m), Лисе (1878 m) и Комова (2478 m), на југу је водила преко Планинице (2153 m), и Илијине главе (2165 m), а затим се на источној страни граница постепено спуштала преко Зелетина (2126 m) и Приједолске главе (2003 m) ка Мокрој планини (1933 m), Цмиљевици (1963 m) и Турјаку (1461 m) до тока ријеке Љешнице.² Даље на сјевер, низводно од жупе Будимље налазила се жупа Затон.³

Подручје и границе жупе Будимље наглашене су и самом конфигурацијом простора у којем се она као природна, економска и политичка заједница формирала током средњег вијека. Великим дијелом њене границе је и природа омеђила.

* Мр Маријан Премовић, Универзитет Црне Горе

¹ М. Дашић, *Васојевићи од помена до 1860. године*, Београд 1986, 67–72.

² Г. Томовић, *Жупа Будимља*, Милешевски записи 5, Пријепоље 2002, 72; С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII –XIV век)*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 77.

³ Р. Мијатовић, *Средњовековне жупе дуж Лима*, Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића VII”, Пријепоље 1979, 213.

Конфигурација терена утицала је на формирање насеља, као и природу занимања становништва. Уз земљорадњу, сточарство је било основно занимање будимљанског становништва. Ливаде и пашњаци простирали су се поред ријека и потока, у селима на пропланцима и на планинама. На снази је био полу–номадски начин сточарења. У жупи стока проведе само један дио зиме и рано пролеће, у доба кад се овце јагње. Када почне да копни снијег по присојним странама, стока се изгони на пашу у селину, близу села, гдје проводи двадесетак дана. Одавде се иде у доњу планину, која има највећи значај за сточарство, јер представља праву област сјенокоша. Око Спасовдана стока се издиже у високу планину гдје проведе по два до три мјесеца. Сточари се у току године крећу са стоком пет пута из жупе у планину и обратно.⁴ Овакав начин сточарења био је основа живота и у средњем вијеку.

О сточарској дјелатности у будимљанском крају прва обавјештења налазимо у Дечанској хрисовуљи. Будимљанско село Добра Река било је у саставу Дечанског властелинства. Дечанско газдинство анагажовало је у сточарској дјелатности и извјестан број земљорадника, па су тако становници Дobre Реке били задужени да одгајају манастирске коње. Примарну обуку коња двије године су обављали житељи села Стреоца код Дечана, а потом су их коњуси Дobre Реке увјежбавали и пасли.⁵ Подизање и обука коња предста-

⁴ М. Лутовац, *Сточарство на североисточним Проклетијама*, Посебна издања Географског друштва св. 14, Београд 1933, 13–21; Исти, *Иванградска (беранска) котлина*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књига ССХХ, Географски институт, књига 11, Београд 1957, 84–86; М. Дашић, *Сточарство и сточарска кретања у сјеверној и сјевероисточној Црној Гори од XVI до почетка XX вијека*, Традиционална народна култура у Црној Гори, Подгорица 2000, 65–88.

⁵ М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Гласник Српског ученог друштва књ. XII, Београд 1880, 45; П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, ДХ III 2140–2224, 2813–2817; Р. Ивановић, *Дечанско властелинство*, Историски часопис IV, Београд 1954, 258–260; Исти, *Катунска насеља на манастирским властелинствима*, Историски часопис V, Београд 1955, 400–401.

Средњовјековни извори говоре да је сточарство сјевероисточних и сјеверних крајева данашње Црне Горе имало значајну привредну улогу у српској држави. У повељама помињу се бројне планине, пашњаци, ливаде и катуни на Проклетијама (Баба, Гозбаба, Чакор, Шекуларска ријека, Цмиљевица). Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА 4, Београд 1890, 5–6.

вљали су дуготрајан и сложен посао у којем учествују: кобилари који чувају лакимије, јаздничари који привикавају коње јахању и коњуси који се брину о већ обученим коњима. Коњуси су имали свог старјешину – коњушког челника или челника над коњима.⁶ У трећој дечанској хрисовуљи помиње се неколико људи из Загоре, међу њима и Богоје Цецун. Ови људи били су приложени манастиру Дечани са обавезом да чувају град, а једног од њих који за то буде „приличан”, дечански игуман је постављао за челника. Ова одредба односила се на коњухе Добре Реке.⁷ У Доброј Реци средином XIV вијека боравило је близу двије стотине дворских одгајивача коња.⁸

У средњем вијеку, да би неки терен звали планином, требало је да лежи на знатној надморској висини (око 1000 и више метара) и да на њему постоје пашњаци.⁹

Јужни дио жупе Будимље одвајала је од плавске области планина Црне горе. Овај планински комплекс се утиснуо као тампон зона између ове двије жупе. Граница између жупе Будимље и Плава забиљежена је у светостефанској хрисовуљи, а потврђена и дечанским хрисовуљама: *А ово су међе Чрним горама међу Плавом и Будимљом. Код Козијега хрпта у локву, право уз брдо, међу Бинчу, идући градачком међом и право у Веље брдо, и у Велики камен, и низбрдо по делу преко Гвозда испадајући с дела према Луковом потоку. А од Зле реке куда се ни оре ни копа, уз поток и преко потока у пут како испада с Липовице, и право уз брдо на врх у локву, и низ Борје, у Радошев камен. А од Врмоше куда се ни оре ни коси то је све планина.* Посматран као цјелина, комплекс Црних гора је велик, а по изгледу земљишта и саставу биљног покривача разноврстан. Поред борових и храстових шума постоје планински пашњаци, као и голети, али је шумски прекривач био доминантан па је цијела регија по њему добила своје име. Из описа ових међа лако се види да је у питању планинско земљиште на којем се као међници истичу потоци,

⁶ Лексикон српског средњег века, приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 713 (М. Благојевић). По њима и данашње село Коњухе носи име.

⁷ П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, ДХ III 2701–2708. Село Цецуни добило је име по породици Богоја Цецуна.

⁸ Г. Томовић, *Жупа Будимља*, 72.

⁹ М. Благојевић, *Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)*, Историски гласник 2–3, Београд 1966, 10, нап. 10.

ријеке, два брда и једно велико брдо, Радошев камен и велики комплекс борове шуме, затим два планинска пашњака на којима се не оре нити коси. И данас се налази планински масив по имену Црна гора са највишом котом од 1866 m, која је удаљена од Андријевице 7 km у правцу југозапада. На том подручју налази се и једно село по имену Црна Гора у Албанији на самој граници са државом Црном Гором. Према средњовјековној дефиницији планина је *куда се ни оре ни копа* (Светостефанска хрисовуља) или *куда се не оре нити коси* (Дечанске хрисовуље). Према томе, планина је окрчено, али не и култивисано земљиште. Обје дефиниције потврђују да је планина пашњак, гдје је забрањено обрађивање земље.¹⁰

Стока је била важна у исхрани становништва, за обраду земље и у трговини.¹¹ Од стоке највише су узгајане овце, говеда и козе. Ове животиње могле су да издрже дуга путовања, а узгој козе био је и уносан због начина исхране, јер највећим дијелом године није јој требало спремати храну. У овој области има доста листопадне шуме, која кози пружа главну храну. Број говеда био је условљен могућношћу издржавања, што је првенствено зависило од просторства пашњака. Разноврсни пашњаци на простору Будимље пружали су довољно хране за говеда. Топографски називи Турија и Тур-

¹⁰ Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, 6; В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II Милутина*, из старог Сараја изнесла на свет Земаљска влада за Босну и Херцеговину, Беч 1890, 22–23; М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 43; П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, ДХ I 231–238, ДХ II 43; М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, Београд 2004, 74–75, 95; Р. Михаљчић, *Закони у старим српским исправама*, Српска академија наука и уметности, Београд 2006, 90–91, 200; М. Благојевић, *Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)*, 8–39; *Исти, Црне горе и Црна Гора*, Средњовјековна историја Црне Горе, Подгорица 1999, 68–69; *Лексикон српског средњег века*, 519–520 (М. Благојевић); Г. Томовић, *Жупа Будимља*, 66–67; М. Дашић, *Шекулар и Шекуларци од помена до 1941. године*, Црногорска академија наука и умјетности, Посебна издања књ. 49, Одјељење друштвених наука књ. 14, Подгорица 2006, 49–58; С. Божанић, *Ибарско језро Светостефанског властелинства*, Сремска Митровица – Нови Сад 2006, 141–142, 197; Г. Томовић – С. Пушица, *Српски средњовековни црквени поседи у Горњем Полимљу*, Милешевски записи 7, Пријепоље 2007, 38, 45–48; С. Мишић, *Међе у Светостефанској хрисовуљи*, Манастир Бањска у доба краља Милутина, Ниш – Косовска Митровица 2007, 46–52.

¹¹ О сточарству постоји монографија Ређе Катића која није баш најпозванија. Види: Р. Катић, *Сточарство у средњовековној Србији*, Београд 1978.

јак потврђују нам да је овдје у даљој прошлости живјело и дивље говече тур.

Држање стоке имало је вишеструк значај, сточни производи у исхрани обезбјеђивали су свакодневну храну: млијеко, сир, кајмак, масло били су незамјењива храна, затим месо, а вуна, крзно и кожа служили су за одјећу људи. Стока је употребљавана, претежно волови за ратарске послове. За гајење стоке од великог значаја била је вода. Ријеке и потоци у жупи Будимљи имали су довољно воде, углавном, у свим годишњим добима, тако да је земљорадничко становништво имало гдје стоку да напаја. Стока је морала бар једном (а обично 2 до 3 пута) у току дана да се напоји.¹²

О стању у сточарској производњи, у дефтеру Скадарског санцака 1485. године нема конкретних података. Развијеност сточарства у будимљанском крају може се сагледати само на основу траварине коју су плаћала поједина села, и пореза на зоб. Будимљанска жупа (нахија) је јако била богата сјенокосима. Анализирајући износе висине ових пореза на траварину не би се могло закључити да је у том погледу било разлике између села у равници и брдско–планинских предјела у приносима. Укупан порез на траварину у Будимљанској нахији износио је 3090 акчи,¹³ што је доста велико задужење.

Порез на ситну стоку (овце, козе) припадао је само држави, сточни фонд је евидентиран у посебним дефтерима, на основу којих је купљен државни порез. У тим пописима наводе се насеља у којима се гајило сточарство, затим власници стоке и број грла. Порез је узиман на овце и козе, изузимајући јагњад и јарад испод годи-

¹² С. Мишић, *Унутрашње воде и њихово коришћење у средњовековној Србији*, Додатак ИГ 1–2 (1990–1992), Београд 1992, 42–51; М. Дашић, *Шекулар и Шекуларци од помена до 1941. године*, 51–52. Из Светостефанске повеље сазнајемо да је у будимљанском селу Горажде хидрографска мрежа била богата, помињу се: *Губавач поток, локва, студенац и Станк поток*. Као међници између жупе Будимље и Плава у светостефанској и дечанској хрисовуљи помињу се следећи хидроними: *локва, Лукови поток, Зла река и поток*. У средњовјековним повељама међе су најчешће ишле дуж ријека и потока, на студенце, баре и локве. Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, 4, 6; В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II Милутина*, 16–17, 22–23; М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 43; П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, ДХ I 231–238, ДХ II 43.

¹³ S. Pulaha, *Defteri i regjistrimit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, Tiranë 1974, 73–91.

ну дана. У доба султана Мехмеда II (1451–1481) на три овце узимана је једна акча, а пред крај његове владавине одређено је да на двије овце узима се једна акча. Тај износ је остао до пред сам крај XVI вијека. Тако мали износ пореза стимулативно је дјеловао на сточарство. Уз овчарину узимана је торовина која је у XV вијеку и у првој половини XVI вијека износила 3 акче од стада. Касније ће бити повишено на 5 акчи. И овчарина и торовина убиране су почетком априла. Свако село имало је своју испашу, за њу село није давало никакав порез било да се ради о љетњој испаши, или зимској. Будимљански планински крајеви са пространим и богатим пашњацима били су идеални за гајење оваца. Да је овчарство била главна привредна грана, потврђује нам дефтер за овчарину и торовину из 1585. године, за казу Бихор.¹⁴ Приказаћемо неке податке за села из казе Бихор, која су се тада налазила у сусједству нахије Будимље. Ова села данас у административно-територијалном погледу припадају општини Беране.

Број стоке обухваћен овим пописом доста је био велик, то потврђује нашу константацију да је сигурно и на простору Будимљанске жупе у средњем вијеку овчарство било главна привредна грана.

У сваком будимљанском селу узгајани су и коњи, то се може слутити на основу траварине и пореза на зоб (овас) у поменутом турском дефтеру. Зоб је по правилу служила за исхрану коња, па се и због тога сијала. Укупан порез на зоб износио је 491 товар = 7126 акчи,¹⁵ што нам говори да је и број коња био на завидном нивоу. Коњи су имали посебан значај као товарана стока за пренос робе, и били главна носећа снага у караванској трговини.

На простору Будимље било је развијено свињогојство. Свиње су истјериване на сеоске утрине и гајеве, гдје им је храна била биље, и

¹⁴ Овим пописом обухваћено је 377 насеља на простору од Берана и Бијелог Поља до Косовске Митровице. Попис области Трговишта (Рожаја) и Новог Пазара овјерен је и потписан од стране новопазарског кадије, а потпис области Бихора од кадије за то подручје. Занимљиво је да на крају пописа стоји податак да је број ситне стоке мањи за 35000 грла у односу на претходну годину. Х. Хаџибегвић, *Званични подаци о сточном фонду на подручју Новог Пазара, Трговишта и Бихора из 1585. године*, Историјски записи 4, Титоград 1969, 588–595.

¹⁵ S. Pulaha, *Defteri i regjistrimit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, 73–91.

Табела 1. Дефтер за овчарину и торовину 1585. године за казу Бихор

Село	Број власника стоке	Број грла
Добра дол	2	405
Јангонђе	7 + стока у рукама сељана	2319
Лагатор	3	500
Хазан	6	514
Понор	11	2426
Туцањ	1	85
Трпезе	7	750
Калица	8	540
Орахово	2	105
Годочел	2	600
Вршева	7	625
Горња Врбица	4	735
Доња Врбица	5 + стока у рукама сељана	1245
Турак	1	155
Залазје	1	30
Брзава	1	47
Ланиште	2	215
Штитар	1	35
Рујишта	4	380
Куркић	6	248
Лукавица	1	55
Брозовић	1 + стока у рукама сељана	200
Чрешњева	3	594
Петница	2	285
Бор	3	720
Заград	3	495
Слатина		299
Укупно	94 + стока у рукама сељана	14607

храстови жирови. Да узгој свиња није престао ни за вријеме владавине Османлија, потврђују нам подаци из турског дефтера.¹⁶

На свињарину порез је плаћан у новцу, тако на двије свиње узимана је једна акча. Доста прихода је било на свиње јер их је било у

¹⁶ Иако муслимански закон забрањује гајење свиња и употребу свињског меса код муслимана, хришћанима је било дозвољено да се баве свињо-гојством, као и да их користе за јело.

сваком будимљанском селу. Према овом дефтеру израчунали смо да су села нахије Будимље плаћала за порез на свиње 637 акчи, а укупно свиња тада на овом простору било је 1266, што значи тада је на 618 кућа у Будимљанској нахији свака кућа гајила по двије свиње, што је у оно вријеме је био значајан број.¹⁷

Табела 2. Према попису Скадарског дефтера из 1485. године

Села	Порез на траварину	Порез на свиње	Порез на дрво
Трг Будимља	145	58	58
Шекулар	150	17	60
Папраниште	195	35	78
Пекник	115	29	46
Боровца	40	4	16
Забарана	40	14	16
Д. Заграда	90	28	36
Војничка	160	30	64
Буче	145	12	58
Подстрани	130	20	52
Мачта	90	18	36
Дапсић	165	65	66
Калудари	55	13	22
Чрноврх	35	34	14
Бабина	135	16	54
Горажде	185	31	74
Тиходол	70	17	28
Драгосава	75	16	30
Дин	30	15	12
Г. Заград	220	18	48
Врапоток	145	26	58
Чаглавина	25	12	10
Трепча	215	20	86
Рженица	120	20	48
Заостро	140	16	56
Парица	/	10	/
Луменица	50	26	20
Загорје	165	17	66
Укупно	3130	637	1212

¹⁷ S. Pulaha, *Defteri i regjistrimit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, 73–91; Види: М. Дашић, *Шекулар и Шекуларци од помена до 1941. године*, 134.

Из табеле видимо да су велика средства убирана и од дрварине. Наиме, свако домаћинство је било обавезно да плаћа дрварину. У попису су исказана само укупна задужења за село, па остаје непознато да ли је било разлике у задуживању домаћинстава појединачно, што очигледно указује да је дрво коришћено из сеоских, племенских и државних шума.

Marijan PREMOVIĆ

CATTLE-BREEDING OF MIDDLE AGED PARISH OF BUDIMLJA

Summary

The first documents which we found about the cattle-breeding in the area of Budimlja are from Dečani's charters. Budim village called Dobra Reka was a part of Dečani's authority. Many farmers were given a work in this cattle-breeding of Dečani's estate – owners. The citizens of Dobra Reka took a good care of monastery's horses as well. Cattle was very important for food, for farming and for trade. People grew horses, sheep, cows and goat. Notes for growing sheep and their trade from the year 1585 were very important because they show a lot about growing sheep. Pigs were also very important and we found notes about them in Skadar's note from the year 1485. According to this note some villages of Budimlja paid taxes on pigs of 633 acres, and there were about 1266 pigs in this area, which meant that every house in Budimlja had two pigs because there were 618 houses in Budimlja in that time. Some topographic names of Turija and Turjak confirmed that a wild cow called „tur” lived there many years ago.

Key words: Budimlja, cattle-breeding, župa, Dečani's Charters, Skadar's note